

מניעת הערל ובני ביתו מקורבן פסח - הגדרות ודינים

א. מקור הדין בתורה, בחז"ל ובפוסקים

1. פסוקי התורה ומדרשי חז"ל

2. מילת זכריו ועבדיו מעכבת

ב. דין ערלות מחמת אונס

1. מחלוקת הראשונים בערלות זכריו ועבדיו מחמת אונס

2. מחלוקת הראשונים בדין ערל שמתו אחיו מחמת מילה

3. ערלות וקורבן פסח בארבעים שנות המדבר

ג. דין ערלות כשאין חיוב למול

1. דין ערלות בבנו הגדול

2. חיוב אישה במילת זכריה ועבדיה

3. משומד ואביו באכילת קורבן פסח

ד. דינים העולים מהאמור

ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת חקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו. וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אתו אז יאכל בו. תושב ושכיר לא יאכל בו. בבית אחד יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה ועצם לא תשברו בו. כל עדת ישראל יעשו אתו. וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה' המול לו כל זכר ואז יקרב לעשתו והיה כאזרח הארץ וכל ערל לא יאכל בו. תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם. ויעשו כל בני ישראל כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן כן עשו.

(שמות יב, מג-נ)

א. מקור הדין בתורה, בחז"ל ובפוסקים

1. פסוקי התורה ומדרשי חז"ל

הלכותיו של 'פסח מצרים' בחומש שמות מחולקות לשלוש חטיבות: **חטיבה ראשונה** היא 'פרשת החודש' (שמות יב, א-כ), שבה ה' מוסר למשה את עיקרי הלכות פסח והלכות חג המצות; **חטיבה שנייה** היא העברת הציוויים (שרק מקצתם מוזכרים במפורש בפסוקים) ממשה אל זקני ישראל ואל העם (שם, כא-כח); לאחר מכן מתארת התורה את מכת בכורות והיציאה ממצרים (כט-מב), ובהמשך מגיעה **חטיבה שלישית** העוסקת במגבלות על אוכלי הפסח ועל מקום אכילת הפסח שלא הופיעו בחטיבות הקודמות (שם, מג-נ).

התלות בין מילה ופסח מופיעה בחטיבה השלישית שלוש פעמים: לראשונה, בנוגע לעבד (מד); בשנייה, בנוגע לגר (מח); ובשלישית – בלשון סתמית שנראה שכוללת כל איש

מישראל (מט). ייתכן שהפסוק המסיים: "תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם" בא לבטא את השוויון בין כולם לעניין הכרחיות המילה לאכילת הפסח.

במדרשי חז"ל עמדו על הכפילות שקיימת בשלוש הפעמים, ודרשו ממנה פרטים נוספים בדיני פסח ומילה. במכילתא דרשב"י (שם, מד) נאמר:

"ומלתה אותו אז יאכל בו" – אם בו הכתוב מדבר, הרי כבר נאמר וכל ערל לא יאכל בו. מה תלמוד לומר "ומלתה אותו אז יאכל בו"? זה רבו; שאם היו לו עבדים שלא מלו, ושפחות שלא טבלו – מעכבין אותו לאכול פסח.

ובמכילתא דרבי ישמעאל (מסכתא דפסחא, פרשה טו) נאמר:

"ומלתה אותו אז יאכל בו" – [אז יאכל בו] רבו. מגיד שמילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח. אין לי אלא מילת עבדיו, מילת זכריו מנין? הרי אתה דן: נאמר כאן אז, ונאמר להלן אז, מה להלן מילת זכרים אף כאן מילת זכרים, ומה כאן מילת עבדיו אף להלן מילת עבדיו; דברי רבי אליעזר.

רבי ישמעאל אומר: אין מילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח, ומה תלמוד לומר "ומלתה אותו אז יאכל בו"? הרי שהיו לפניו עבדים ערלים, מנין אתה אומר שאם רצה למולן ולהאכילן בפסח שהוא רשאי? תלמוד לומר "ומלתה אותו אז יאכל בו". וכן מצינו שהוא רשאי לקיים לו עבדים ערלים, שנאמר: "וינפש בן אמתך והגר".

רבי אליעזר אומר: אינו רשאי לקיים לו עבדים ערלים, שנאמר: "ומלתה אותו". אם כן מה תלמוד לומר "וינפש בן אמתך והגר", לומר לך, הרי שלקחו רבו ערב שבת עם חשכה ולא הספיק למולו עד שהחשיך – לכך נאמר וינפש בן אמתך והגר.

נראה שרבי ישמעאל חלוק הן על דין מילת עבדיו מעכבתו, הן על דין מילת בניו ('זכריו') הנלמד ממנו. מחלוקת נוספת מצויה בתוספתא (פסחים ח, יח):

אחד פסח מצרים ואחד פסח דורות – מי שהיו לו עבדים שלא מלו, ושפחות שלא טבלו, מעכבין אותו מלכול בפסח. ר' ליעזר בן יעקב אומר: אומר אני, בפסח מצרים הכתוב מדבר.

בשני מקומות בבבלי (פסחים צו ע"א; יבמות ע ע"ב – עא ע"א) נזכר דין מילת זכריו ועבדיו ללא חולק. בשני המקומות מדובר באזכור אגבי, כדבר המבדיל בין פסח לתרומה, שהערל עצמו אסור גם בה אך אין מילת זכריו ועבדיו מעכבתו מלאוכלה. ייתכן שהסיבה שאין במשנה ובגמרא אזכור מפורש ומרכזי לדין הערלות בפסח ולדין מילת זכריו ועבדיו היא שאין דין זה מצוי. ואולי היו גם תנאים ואמוראים שסברו כרבי ישמעאל או כרבי אליעזר בן יעקב שליתא לדין מילת זכריו ועבדיו, ולכן לא דנו בו.

2. מילת זכריו ועבדיו מעכבת

כתב הרמב"ם (הל' קרבן פסח ה, ה):

כשם שמילת עצמו מעכבתו מלעשות פסח, כך מילת בניו הקטנים ומילת כל עבדיו בין גדולים בין קטנים מעכבת אותו; שנאמר: "המול לו כל זכר ואז יקרב לעשותו". ואם שחט קודם שימול אותם, הפסח פסול.¹ וכן טבילת אמהותיו לשם עבדות מעכבתו, ודבר זה מפי הקבלה, שהטבילה לשפחות כמילה לעבדים.

על כך השיג הראב"ד וכתב:

וכן טבילת אמהותיו – אמר אברהם, בתוספתא דפסחים בדברים שבין פסח מצרים לפסח דורות.

מדברי הראב"ד נראה לכאורה שכוונתו לנקוט כר' אליעזר בן יעקב, ולפי זה לא ברור מדוע השגתו מתייחסת דווקא לדברי הרמב"ם בעניין טבילת אמהותיו, ולא לעיקר דין מילת זכריו ועבדיו, שעליו נחלק ר' אליעזר בו יעקב בתוספתא. ואולי נפלה טעות בהעתקת ההשגה, אף שאין עדות לכך בכתבי היד ובדפוסים הישנים, וצ"ע.

ולגופם של דברי הראב"ד, מהר"י קורקוס כתב לדחות את השגת הראב"ד בשתי טענות: ראשית, נראה שהראב"ד התבסס על הכלל שהלכה כר' אליעזר בן יעקב משום שמשנתו קב ונקי, ועל זה השיב מהר"י קורקוס ש"אפשר שאין הדבר מוכרח לומר כן, רק במשנה. ואפילו נאמר גם בברייתא, אפשר שבתוספתא אינו כן". לכאורה היה מקום לדון על כך, דהא בגמרא (יבמות ס ע"א) נאמר להדיא הכלל דמשנת ראב"י קב ונקי לגבי ברייתא, וכן מוכח במקום נוסף (שם לז ע"ב וברש"י ד"ה הלכתא), ושם אף מדובר בברייתא שמצויה בתוספתא (יבמות ו ע"ב). וכן הלכה רווחת בספרי הראשונים שהלכה כר' אליעזר בן יעקב גם בברייתות.² וגם בטעמא דמילתא, לא ברור מאי אולמה דברייתא על תוספתא, ואדרבה, איפכא מסתברא.

1. כאן מסתיימת ההלכה בכתבי היד, ומתחילה הלכה חדשה.

2. כן מבואר בתוס' במקומות רבים (שבת קכה ע"א ד"ה כמאן; עירובין מב ע"א ד"ה מכלל; קידושין סב ע"ב ד"ה ואמר; גיטין נא ע"ב סד"ה תניא; שם נב ע"ב ד"ה הלכה; זבחים עט ע"ב ד"ה ראב"י). וכן כתבו עוד ראשונים רבים (בה"ג סי' מג עמ' תנ, רי"ף שבועות כג ע"א בדפיו; רשב"ם ב"ב קלח ע"א ד"ה יורשין; סמ"ג לאוין סי' שלא; ראב"ה שבת סי' רסה; או"ז הל' תפילה סי' קח; שו"ת הרי"ד סי' א ד"ה ומה שכתב; רא"ש ביצה א, ז; מרדכי ר"ה, תשד; רא"ה בשטמ"ק ב"ק מט ע"א ד"ה הא דתניא; ריטב"א שבת קכה ע"א ד"ה אמר רבינא; ר"ן חולין כב ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה תניא; נמו"י ב"ב סג ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אבל) שהכלל הזה אמור אף בברייתות. וכן כתב היד-מלאכי (כללי התלמוד, תטו) בשם ראשונים וחרונים רבים, ובכללם הרמב"ם. והרי"ד (שם) אף הוכיח זאת מכך שהכלל הזה נאמר על ידי תנא (גיטין סז ע"א), ומסתבר שהוא נאמר לפני עריכת המשנה. ויש להוסיף על

טענתו השנייה של מהר"י קורקוס היא שמכיוון שמבואר בבבלי שאיתא לדין מילת זכריו ועבדיו בפסח דורות, והדבר אף משתמע מהשמטת מילת זכריו ועבדיו במשנה שבה נמנו ההבדלים בין פסח מצרים לפסח דורות (פסחים צו ע"א) – מהיכא תיתי לדחות זאת מכוח התוספתא. ואכן נראים הדברים. ויש מנושאי כלי הרמב"ם (מרכבת המשנה חעלמא; המאיר לארץ) שכתבו שמרוב פשיטות הדברים נראה שאף הראב"ד לא התכוון לחלוק אלא רק לציין את מקורו של הרמב"ם.³ וכן מבואר בראשונים רבים (פסחים מט ע"א; צו ע"א; יבמות ע ע"ב – עא ע"א) שמילת זכריו ועבדיו מעכבת מלעשות הפסח, ללא הסתייגות.

ב. דין ערלות מחמת אונס

1. מחלוקת הראשונים בערלות זכריו ועבדיו מחמת אונס

בגמרא (יבמות דף עא) יש התייחסות למי שבנו לא מל מחמת אונס. הגמרא פותחת את הדיון בערלות שלא בזמנה, דהיינו לפני היום השמיני, וממשיכה למקרים נוספים של אי-יכולת למול:

בעי רב חמא בר עוקבא: קטן ערל, מהו לסוכו בשמן של תרומה? ערלות שלא בזמנה מעכבא, או לא מעכבא?
 אמר רבי זירא, תא שמע: אין לי אלא מילת זכריו בשעת עשיה, ועבדיו בשעת אכילה, מניין ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה? תלמוד לומר: או אז לגזירה שוה; בשלמא עבדיו משכחת לה דאיתנהו בשעת אכילה וליתנהו בשעת עשיה, כגון דזבנינהו ביני ביני, אלא זכריו דאיתנהו בשעת אכילה וליתנהו בשעת עשיה היכי משכחת לה? לאו דאתילוד בין עשיה לאכילה, שמע מינה: ערלות שלא בזמנה הויא ערלות.
 אמר רבא: ותסברא? המול לו כל זכר אמר רחמנא ואז יקרב לעשותו, והאי לאו בר מהילא הוא.

דבריו שהכלל הזה נאמר כשבח אישי לראב"י, ונראה מזה שהכלל מתייחס למשנתו בכללותה ולא רק להבאותיה במשנת רבי. ויתירה מזו הוכיח החכם צבי (סי' י) מכך שהכלל הזה נאמר (יבמות מט ע"ב) על ידי שמעון בן עזאי, שמצא כן במגילת יוחסין בירושלים, והרי בן עזאי הוא חתנו של רבי עקיבא (כתובות סג ע"א) וכשמת רבי עקיבא נולד רבי (קידושין עב ע"ב), ופטירת בן עזאי עצמו מוזכרת במשנה (סוטה מט ע"א). ועל כרחק שכלל זה אינו מתייחס למשנה שערך רבי בלבד. אמנם, בעיטור (ש"ב הל' שחיטה, מה ע"ב) וברשב"א (חולין סד ע"ב ד"ה דתניא; תורת הבית הארוך ב"ב ש"ד, נו ע"א, בהנד"מ ח"א עמ' תרפו) מבואר שנקטו שכלל זה אינו אמור בברייתות. אך במקום אחר (תוה"א ב"ד ש"א, יב ע"ב, בהנד"מ ח"ב עמ' קח) כתב הרשב"א שהלכה כראב"י בברייתא משום שמשנתו קב ונקי, וכן כתב במקום נוסף (שער המים הארוך סוף ש"ז) בשם השאילתות.
 3. ועוד כתב בספר 'המאיר לארץ' שאולי הראב"ד חולק על מה שהגדיר הרמב"ם את דין טבילת אמהותיו כדבר הנלמד 'מפי הקבלה' ולא כדין דאורייתא. ויעוין עוד ב'הר המורה' (על הרמב"ם שם).

אלא. הכא במאי עסקינן, כגון שחלצתו חמה. וניתוב ליה כל שבעה, (דאמר שמואל: חלצתו חמה, נותנין לו כל שבעה). דיהבינן ליה כל שבעה. ונימהליה מצפרא. בעינן מעת לעת [...] רב פפא אמר: כגון דכאיב ליה עיניה לינוקא, ואיתפח ביני וביני. רבא אמר: כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין. רב כהנא בריה דרב נחמיה אמר: כגון טומטום, שנקרע ונמצא זכר ביני וביני.

מבואר להדיא בגמרא, שבמקרה של אונס אין הערלות של הבן מונעת מאביו לאכול מן הפסח, ולכאורה נלמד מזה בק"ו למקרה של ערלות שלא בזמנה, דהיינו ערלות של קטן פחות מבן שמונה ימים, שהרי הוא אינו 'בר מהילא' וכטענת רבא, ולא גרע מאונס. אמנם, הראשונים נחלקו בזה: הרמב"ם (הל' תרומות יא, ז) אכן נקט שבעיית רב חמא בר עוקבא בעניין ערלות שלא בזמנה נפשטה לקולא, וכמבואר במפרשי הרמב"ם על אתר, אך רוב הראשונים⁴ כתבו שלאור דברי רבא ורב פפא, הבעיא המקורית לא אפשרית. ולפי זה צריך להבין מהי העדיפות של המקרים שדיברו עליהם רבא ורב פפא על המקרה המקורי.

2. מחלוקת הראשונים בדין ערל שמתו אחיו מחמת מילה

במשנה (יבמות ע"א) נאמר שהערל אסור בתרומה, ורוב הראשונים⁵ פירשו שמדובר בערל שמתו אחיו מחמת מילה, ומפורש יוצא מדבריהם שגם ערלות מחמת אונס פוסלת מלאכול בתרומה, והדבר מתאים לשיטתם הנ"ל שהבעיא דערלות שלא בזמנה לא אפשרית. ואילו ר"ת (הובא בהסכמה בתוס' ישנים שם ד"ה הערל, ונוכח בראשונים נוספים) נקט שמי שמתו אחיו מחמת מילה אוכל בתרומה. ובגמרא (שם) מבואר שהמקור לדין ערלות בתרומה הוא דין ערלות בפסח, ונראה אפוא שלרוב הראשונים גם בפסח אין חילוק בין ערלות מרצון לערלות מאונס. ומכיוון שבמילת זכריו מבואר בגמרא שערלות באונס אינה מעכבת, וכנ"ל – יש צורך להבין מה הבסיס לחילוק בין ערלות בעושה הפסח עצמו לערלות בבניו. וכבר עמד בזה הרז"ה (כד ע"א בדפי הרי"ף), וכתב ליישב:

ואף על גב דאמרינן בגמ' המול לו כל זכר אמר רחמנא, והאי לא בר מימהלי הוא – הני מילי במילת זכריו ועבדיו, אבל במילת עצמו סתמא כתב וכל ערל לא יאכל בו כלל.

4. ר"ח (הובא ברשב"א ד"ה הא), רי"ד (פסקים שם), תוס' (ע ע"א ד"ה הערל), משמעות הרמב"ן (ד"ה הא), הרשב"א (שם), הריטב"א (ד"ה א"ר זירא; וכן לעיל מינה ע ע"א ד"ה הערל) והמאירי (ד"ה תרומה).

5. רש"י (ד"ה הערל), תוס' (ד"ה הערל), רי"ד (פסקים שם), רז"ה (כד ע"א בדפי הרי"ף), רמב"ן (ד"ה מתני'), רשב"א (ד"ה הערל), מאירי (ד"ה והמשנה הראשונה), ר' אברהם מן ההר (ד"ה הערל) ונמו"י (כד ע"א בדפי הרי"ף ד"ה הערל). ובמנחת חינוך (רפב, א) כתב שכן נראה גם מסתימת הרמב"ם (הל' תרומות ז, י) שאסר על כל ערל לאכול בתרומה, ולא חילק בין סתם ערל ובין מי שמתו אחיו מחמת מילה. והובא בהסכמה בדרך אמונה (שם ס"ק סח, ובצה"ל שם ס"ק קד).

וכן כתב הרשב"א (ד"ה הערל):

והא דאמרינן בגמרא דהיכא דחלצתו חמה אינו מעכב עד שיעברו עליו שבעה שנותנים לו להבראתו – הני מילי לבעלים הוא דאינו מעכב, אבל איהו ודאי אסור כשאר הערלים.

ותדע לך, דהתם אמרינן דטומטום לא מעכב, ואיהו גופיה ודאי אסור, כדתניא בבביתא (שם עב ע"א): טומטום אינו אוכל בתרומה, נשיו ועבדיו אוכלין.

והיינו, שבדיון על פסח נקטה הגמרא שמילת טומטום אינה מעכבת את אביו, ואילו בנוגע לתרומה מבואר שטומטום אינו אוכל. ומזה הסיק הרשב"א שיש חילוק בין הערל עצמו ובין ערלות של בן. אמנם, הרז"ה והרשב"א לא ביארו את מהות החילוק ואת מקורו, והדבר צריך ביאור.

והנה, הריטב"א (ד"ה הערל) הקשה על שיטת ר"ת:

ואם תאמר, אם כן טומטום יאכל בתרומה, דלאו בר מימהל הוא.

ותירץ:

ויש לומר דטומטום הרי אפשר לו ליקרע ולימהול, ובר מימהל הוא קצת. ומיהו מפני שאינו עומד לימול לגמרי, אינו מעכב לאדון, כדאמרינן בגמרא בטומטום שנקרע ונמצא זכר ביני ביני, דבשעת עשייה ליתיה ובשעת אכילה איתיה, אלמא כל זמן שלא היה נקרע לא היה מעכב. וכך חלצתו חמה, מפני שכבר הוא מכין עצמו להיות נמול לאחר שבעה, חשוב ערל לענין שהוא עצמו לא יאכל בתרומה, ומפני שעתה בשעתו אינו בר מימהל אינו מעכב לאדון. ונמצאו ג' דינים בדבר.

ומה שסיים שנמצאו שלושה דינים בדבר, כוונתו היא שיש שלושה סוגי ערלות ודיניהם שונים: **ערל גמור**, מעכב את עצמו ואת אביו; **'בר מימהל קצת'**, כטומטום וחלצתו חמה, מעכב את עצמו ואינו מעכב את אביו; ו**אנוס גמור**, כמתו אחיו מחמת מילה, אינו מעכב אפילו את עצמו, לשיטת ר"ת. והריטב"א המשיך והביא את דעת רבו הרשב"א שנחלק על ר"ת וחילק בין עיכוב האב לעיכוב עצמי כנ"ל. וגם דברי הריטב"א צריכים ביאור, דלכאורה ממה נפשך: אם 'בר מימהל קצת' נידון כערל, מדוע אינו מעכב את אביו? ואם אינו נידון כערל, מדוע הוא מעכב את עצמו?

נראה שיש לבאר את שיטת הרז"ה והרשב"א ואת שיטת הריטב"א, לפי מקורות הדינים בפסוק. כאמור, פסול ערל מעשיית פסח מבואר בפסוק: 'וכל ערל לא יאכל בו', ואילו דין מילת זכריו נלמד מהאמור 'ומלתה אתו', וכמבואר במכילתא דרשב"י ובמכילתא דרבי ישמעאל הנ"ל. ונראה שזה היסוד לכך שבערל עצמו אין הבדל בין אנוס לרצון, דסוף סוף הוא ערל, וערלות מעכבת מעשיית פסח. לעומת זאת, במילת זכריו לא נאמר שהערלות

פוסלת, אלא שעשיית הפסח מותנית בקיום מילה, ולכן כשאי אפשר למול, ממילא פרח התנאי. וכעין זה מבואר בדברי הרמב"ן (עא ע"א ד"ה הא):

ואמר רבא ותסברא בערלות דלאו בגופיה ושלא בזמנה מעכבא, המול לו כל זכר אמר רחמנא והאי לאו בר ממהליה הוא. ואפילו לר' חמא לא מיבעיא ליה אלא בדגופיה משום דכתיב כל ערל סתמא, אבל בזכריו ועבדיו לא.

אמנם, לכאורה יש הבדל קל בין מה שהתבאר לעיל ובין דברי הרמב"ן. הרמב"ן לא תלה את דין מילת זכריו בקרא דומלתה אתו אלא בקרא דהמול לו כל זכר, ואף הרמב"ם הנ"ל ביסס את דין מילת זכריו ועבדיו על קרא ד"המול לו כל זכר". וצ"ע לכאורה, מדוע נטו מדרשת המכילתא? ובשלמא בדעת הרמב"ם ניתן ליישב שהביא את הפסוק הפשוט יותר,⁶ אף שאליבא דאמת הדרשה אינה ממנו, וכדמצינו במקומות אחרים שכך דרכו, אך ברמב"ן לכאורה אי אפשר ליישב כן. וצ"ע.

ומכל מקום, לפי האמור יש לבאר את מחלוקת הראשונים: הרז"ה והרשב"א נקטו את החילוק בין הערל עצמו לבנו באופן בלעדי, וכבר לא הוצרכו לחלק בין סוגים שונים של אונס, ולדידם יש רק שני דינים ולא שלושה, ואילו הריטב"א דן לקבל את שיטת ר"ת שלפיה באונס גמור גם הערל עצמו אוכל מן הפסח. ובעוד הרז"ה והרשב"א לא ראו לנכון לחלק בין אונס גמור ובין 'בר מימהל קצת', והעדיפו לדחות את שיטת ר"ת, הריטב"א ראה מקום לחילוק זה; ואף שההבנה הפשוטה יותר היא שקיים רק סוג אחד של אונס.

נראה שהסיבה שהריטב"א נטה מההבנה הפשוטה היא דהוה פשיטא ליה שהתורה לא תעכב אדם מלאכול בפסח ובתרומה בגלל ערלות שאינה בשליטתו. לשיטתו, לא רק בבנו, אלא גם בערל עצמו מוכרח להופיע גורם של בחירה כדי שתהיה הצדקה לעכבו מפסח, דאם הוא אונס באונס גמור, שייכת בזה טענה כעין: 'למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה' במעודו בתוך בני ישראל' (במדבר ט, ז). לכן הוכרח הריטב"א לחלק בין אונס גמור ובין האונסים שנזכרו בגמרא, שאינם אונסים גמורים אלא היתרים לדחות את המילה או להימנע ממנה. לעומת זאת, הרז"ה והרשב"א לא ראו מניעה לכך שאונס גמור לא יוכל לעשות את

6. הפסוק "המול לו כל זכר" פשוט יותר מאשר "ומלתה אתו" משום שמוזכרת בו להדיא לשון "כל זכר" שמשמעותה הפשוטה היא כל בני המשפחה (וכעין זה מצינו בבראשית יז, י-כג; לד, טו-כה), ואילו פשט הלשון "ומלתה אתו" אינו מלמד אלא על העבד, ולא על הבן וגם לא על עיכוב האדון.

הפסח.⁷ ובמקרה של הטמאים לנפש אדם לא מדובר רק באונס, אלא גם בכיסופים ומסירות ועזות דקדושה שנהגו בה בפנותם אל משה ואהרן.⁸

ולפי כל זה, יש לכאורה סתירה בדברי הריטב"א. דמחד גיסא, הריטב"א נקט (שם עמ' תשעז) שהבעיא דערלות שלא בזמנה לא אפשיטא, ומזה נראה שדווקא במילת זכריו נאמר הדין שאונס גמור אינו מעכב. ומאידך גיסא, הריטב"א הסכים לדברי ר"ת, שגם במילת עצמו אונס אינו מעכב. וכבר עמד ה'דרך אמונה' (הל' תרומות יא, צה"ל קסו) על כך שלפי ר"ת צריך לומר שהבעיא דערלות שלא בזמנה נפשטה לקולא, ולא להותיר אותה כבעיא דלא אפשיטא. וצ"ע.

ומכל מקום, בנוגע לאב שבנו הוא 'בר מימהל קצת' מוסכם שאין מילת הבן מעכבת את אביו. זאת, בין לרז"ה ולרשב"א ובין לריטב"א. והנה, בזמננו רבים נוהגים לדחות ברית מילה במקרה של צהבת, גם כשאין סיכון וחולי ממש.⁹ ולפי המתבאר, נראה לכאורה שאין הדבר מעכב את האבות מעשיית הפסח.

3. ערלות וקורבן פסח בארבעים שנות המדבר

נאמר במדרש (ספרי זוטא במדבר ט, ד; הובא ברש"י במדבר ט, א) שבני ישראל לא עשו פסח בהיותם במדבר. ובגמרא (יבמות עא ע"ב) נאמר שבמדבר לא מלו משום שלא נשבה רוח צפונית. ולפי המקורות הללו, כתבו התוס' (קידושין לז ע"ב ד"ה הואיל):

ואם תאמר, אם כן למה לא עשו כי אם פסח אחד. ויש לומר, לפי שהיו רובם ערלים, וכתיב "כל ערל לא יאכל בו", והיינו גנותם. ומכל מקום אינם חוטאים במה שלא עשו אותו, דהא ערל אסור באכילת פסח. ואם תאמר, למה לא מלו. לפי שלא נשבה להם רוח צפונית כל ארבעים שנה שהיו במדבר, לפי שהיו נזופים בעון מרגלים.

7. ובהערות המהדיר לריטב"א (יבמות שם הערה 18) ביאר באופן אחר את מחלוקת הרשב"א והריטב"א, שנחלקו אם דין העיכוב הוא מצד מצוות מילה (ריטב"א) או מצד האפשרות למול (רשב"א), ולכן בטומטום ובחלצתו חמה שאין חיוב למול אך יש אפשרות לכך, לריטב"א אין הדבר מעכב ולרשב"א הדבר מעכב. עכת"ד. אך לכאורה יש בזה קושי, שכן לרשב"א אין חילוק בין אונס גמור כמתו אחיו מחמת מילה (ששם אין אפילו אפשרות למול) ובין האונסים הללו, ובכל מקרה של אונס הדבר מעכב את הערל עצמו ואינו מעכב את אביו – בין כשיש אפשרות ואין מצווה ובין כשאפילו אין אפשרות. וצ"ע. ולפי המתבאר נראה ליישב גם מה שהקשה שם (הערה 20).

8. יעוין בתפארת שלמה (מסעי ד"ה א"י כן; רמזי שביעי של פסח, פסח שני [ושם כתב: 'והלוואי שאנחנו היינו מתמרמרים כזאת על חסרון העבודה הזאת של קורבן פסח, אשר נתבטל ממנו בחורבן בהמ"ק זה קרוב לאלפים שנה']), פרי צדיק (פסח שני, ב; אחרי מות, ז), אמרי אמת (בהעלותך תרפ"ז ד"ה ויעשו; שמחת תורה תרפ"ה ד"ה וללוי) ועוד.

9. יעוין בשני מאמריו של אבישי גרינצייג: סקירה רפואית אודות צהבת הילוד: Neonatal jaundice, אסיא כו, ג-ד (תשע"ז) עמ' 23-33; צהבת יילודים בברית מילה, בד"ד 29 (תשע"ה) עמ' 27-41.

מהרי"ט (קידושין שם ד"ה אף) הקשה על דברי התוס', שהרי כל ישראל מלו בצאתם ממצרים (יהושע ה, ה) ופטירת יוצאי מצרים הייתה הדרגתית ונפרסה על כל ארבעים שנות המדבר (איכה רבה, פתיחתא לג; הובא ברשב"ם ב"ב קכא ע"א ד"ה שכלו), והיאך היו רובם ערלים בכל שנות מדבר. ותירץ מהרי"ט שכוונת תוס' לבניהם שנולדו אחר יציאת מצרים, שהם היו ערלים ועיכבו את אבותיהם מלעשות פסח. ועוד הקשה דעכ"פ מדוע אותם מקצת שלא היו להם בנים ערלים לא עשו פסח, ותירץ בלשון 'שמא' שהמיעוט לא נקראו קהל.

ולכאורה קשה לומר שכוונת התוס' למילת הבנים, דלשונם היא 'שהיו רובם ערלים', ולא שבניהם היו ערלים. וגם קשה להבין מדוע אלו שיכולים לעשות פסח לא נקראו קהל. ומהרי"ט עצמו ציין למקרה של רוב זבים, שבו רוב ישראל אינם עושים פסח והמיעוט עושה לבדו (פסחים פ ע"א), ולכאורה קשה להבין במה עדיף מקרה זה על המקרה שלנו. וצ"ע.

ובשער המלך (הל' קרבן פסח ט, ט) הקשה עוד, דהא מילת בניו אינה מעכבתו כשהוא אנוס. ותירץ בדוחק שכל מה שנאמר שערלות באונס אינה מעכבת הוא כשהערלות מסתיימת לפני זמן אכילת הקורבן, אך כשהערלות נותרת גם בזמן האכילה היא מעכבת אף באונס. ולכאורה זהו באמת דוחק גדול, ומהיכא תיתי לחלק בין השחיטה לאכילה לעניין זה. ומלבד זאת, לכאורה מבואר להדיא בגמרא שלא כדברי שער המלך, דהגמרא מחזרת אחר מקרים שבהם היה אונס בשעת שחיטה והוא התבטל בשעת אכילה, ואם כדברי שער המלך, האונס מעכב מעשיית הפסח אפילו אם הוא עדיין לא התבטל. וצ"ע.

ובאמת הריטב"א (יבמות עב ע"א ד"ה איבעית) נקט שהורי המולים כן עשו את הפסח במדבר. והרא"ש (בתוספותיו יבמות שם ד"ה משום, וכע"ז כתבו התוס' שם ד"ה משום) נקט שגם הורי הערלים עשו את הפסח במדבר, משום שהערלות הייתה באונס, וביאר שכוונת הספרי לומר:

דלא עשו פסח כתקנו אלא אחד. כלומר, בשביל שהיו בניהם ערלים, אף על גב דאינה מעכבת, מכל מקום לא היה ממש כתיקונו.¹⁰

ג. דין ערלות כשאין חיוב למול

1. דין ערלות בבנו הגדול

יש לדון מה דין אדם שבצעירותו לא זכה לשמור תורה ומצוות, ולא מל את בנו, ובגיל מבוגר חזר בתשובה כאשר בנו כבר עומד ברשות עצמו ואינו מעוניין למול – האם מילת בנו תעכבו מלעשות פסח. נראה שישוד הספק הוא בשאלה האם הדין שערלות באונס אינה

10. מקורות נוספים בסוגיית הפסח והמילה במדבר, צוינו ונידונו בדברי המהדיר לריטב"א (יבמות עב ע"א הערה 206).

מעכבת חל דווקא כשהאונס בעצם הערלות, או שהוא חל גם כשהאונס אינו בעצם הערלות אלא ביכולת של עושה הפסח למול את בנו. והנה, התייחסות כמעט מפורשת לנידון זה מופיעה בלשון הרמב"ם הנ"ל:

מילת בניו הקטנים ומילת כל עבדיו בין גדולים בין קטנים מעכבת אותו.

המנחת-חינוך (ב, ב) עמד על כך שמדברי הרמב"ם עולה שמילת בניו המעכבת היא דווקא בבן קטן, והיינו כפי שהתבאר, שכאשר הבן גדול אין מילתו מוטלת על אביו וממילא אינה מעכבת את אביו. ומפורש ברמב"ם במקום אחר (פיהמ"ש שבת יט, ו) שמילת גדול אינה מוטלת על אביו:

ואם גדל הילד והגיע לכלל עונשים – נסתלק החיוב מעל כל אדם, ונתחייב הוא למול את עצמו מיד.

אמנם המנחת-חינוך הקשה על הרמב"ם, מנין לו שאכן כך הוא:

אך זה צ"ע לכאורה על הר"מ, נהי דסבירא ליה דהאב אינו מצווה על בן גדול, מכל מקום מנא ליה דאכילת או עשיית הפסח תלוי למי שמצווה עליו? דלמא גזירת הכתוב הוא, אף דאינו מצווה עליו,¹¹ מכל מקום כיון שהוא בנו או עבדו מעכבתו מעשייה ומאכילה.

וכתב ליישב:

אמנם באמת הר"מ פסק בהלכה שאחר זה דקטן אין מילת עבדיו מעכבתו, דכתיב עבד איש. ועיין כסף משנה, שכתב דלגירסת הר"מ במכילתא: עבד איש להוציא עבד אשה וקטן, והיה סברת הר"מ בזה דע"כ מעטינהו התורה כיון דאשה וקטן א"מ למול, ומילת זכרים ועבדים הגדולים מעכבים משום דמצווים למול.

לכאורה יש חילוק בין הנידונים, שכן קטן פטור ממצוות ואינו מצווה למול את עבדיו, וגם העבדים הגויים אינם מצווים למול את עצמם, ונמצא שאין מצווה מדאורייתא של מילה במקרה זה, ולכן מובן שגם אין עיכוב בפסח, דאין כאן 'בר מהילא' כלשון הגמרא ביבמות. ולכאורה הדבר שונה מהותית מנידונו, שבו יש בנים גדולים ישראלים שמחויבים במילה, ועוברים בכל יום ויום על עשה (רמב"ם הל' מילה ב, א), ולפי הראב"ד (שם) עומדים כל יום ויום באיסור כרת. וצ"ע.

11. מלשון המנחת-חינוך משמע לכאורה שעצם הזיקה בין ציווי למול ובין יכולת לעשות פסח עמדה לדיון, בעוד שזיקה זו מבוארת להדיא בגמרא ביבמות הנ"ל, דנאמר שם שכאשר המילה נמנעה בגלל אונס, היא אינה מעכבת. ושמה לא דק המנ"ח בלשונו, ואין כוונתו לעצם הזיקה בין הציווי למול ובין עשיית הפסח, אלא לכך שכאשר אין אונס בעצם הערלות, היא מעכבת אף שהאב עצמו אנוס, וכפי שהתבאר.

לכן נראה שהרמב"ם בהלכה ה לא הסתמך על דין קטן שהוזכר בהלכה ו, אלא הבין את הדבר מסברה. דהא חזינן שמילת הבנים אינה מעכבת שום אדם בעולם, מלבד אביהם. והבין הרמב"ם שמה שקושר דווקא את אביהם למילה זו הוא החיוב שלו למול אותם. ובמקרה שאין חיוב, ממילא אין עיכוב מלעשות פסח, וחזר דינו של האב להיות ככל ישראל, שאין מילתו של בן זה מעכבתם. וכבר עמד הדבר-אברהם (ב, א, ו) על כך שדברי הרמב"ם בפיהמ"ש הנ"ל נעלמו מעיני המנחת-חינוך. וייתכן אפוא שאם היה רואה אותם, היה מודה שהגבלת דין מילת זכריו לקטנים בלבד מובנת מצד עצמה, ואינה זקוקה להסתמך על הלכה ו. ושמא אף הדבר אברהם לכך נתכוון.

אמנם בשאגת אריה (סי' נג ד"ה והרמב"ם וד"ה ונחזור) נקט בדעת הרמב"ם שלא כמו שהתבאר, וכתב:

אפילו דבר דלא רמי חיובא עליה, כמו טבילת אמהותיו, אפילו הכי מעכבו מלעשות את פסחו.

דבריו מושתתים על שתי הנחות אפשריות בראשית דבריו.

ההנחה הראשונה היא שאין חיוב בטבילת שפחותיו. הנחה זו עצמה צ"ע, שהרי מהגמרא (שבת קלה ע"ב) והתוס' (שם ד"ה כגון) משמע שאין הבדל מהותי בין עבד לשפחה, אלא רק שבשפחה די בטבילה ובעבד נדרשת גם מילה. ובאמת בצפנת פענח (הל' מילה א, א) כתב בביאור מחלוקת הרמב"ם והראב"ד הנ"ל: 'זוה תליא אם מותר לקיים שפחה שלא טבלה', הרי שלרמב"ם אין לקיים.

ההנחה השנייה היא שיש מצבים שבהם אין חיוב להטביל את השפחות, וכמבואר בגמרא (שבת שם) שהלוקח שפחה על מנת שלא להטבילה אינו מחויב בכך, ובכל זאת מדברי הרמב"ם נראה שטבילת השפחות מעכבת. וגם בזה יש להעיר שלכאורה אין בזה הבדל בין עבד לשפחה, ובשניהם קיימת אפשרות לקחתם על מנת שלא להטבילם, ועם זאת בשניהם כתב הרמב"ם שמעכבים מאכילת הפסח, וכלשונו (הל' קרבן פסח ה, ה): "הטבילה לשפחות, כמילה לעבדים". ולכאורה לא ברור מה ראה השאגת-אריה לחלק בין עבד לשפחה, ולהוכיח את דבריו דווקא משפחה ולא מעבד.

ולגופו של עניין, נראה לכאורה שאין ראייה מדברי הרמב"ם בעניין שפחות, דהוא אינו מתייחס למציאות של שפחה שנלקחה על מנת שלא להטבילה, וקשה לדעת מסתימת דבריו מה דינה. ולכאורה נראה שיש ללמוד את הסתום מן המפורש, שנקט שמילת בנים גדולים אינה מעכבת את אביהם, וכנ"ל.

2. חיוב אישה במילת זכריה ועבדיה

יש לדון האם מילת זכריו ועבדיו מעכבת רק את האב או גם את האם. בהשקפה ראשונה נראה שהמילה אינה מעכבת את האם, שכן כאמור, מסתבר שיש לתלות את העיכוב מאכילת

הפסח בחיוב למול, ומבואר בגמרא (קידושין כט ע"א) שמצוות המילה מוטלת דווקא על האב ולא על האם:

כל מצות הבן המוטלת על האב לעשות לבנו – אנשים חייבין, ונשים פטורות. תנינא להא דתנו רבנן: האב חייב בכנו למולו [...] איהי מנלן דלא מיחייבא, דכתיב: 'כאשר צוה אותו אלהים', אותו ולא אותה.

אולם במכילתא דרבי ישמעאל (בא, פרשת דפסחא, טו) נאמר:

"וכל עבד איש" – אין לי אלא עבד איש, עבד אשה וקטן מנין, תלמוד לומר "מקנת כסף" מכל מקום.

ולפי זה התקשה הכס"מ (הל' קרבן פסח ה, ו) במה שכתב הרמב"ם שם שהקטן אין מילת עבדיו מעכבתו מלאכול בתרומה. וכתב ליישב שהרמב"ם גרס: "וכל עבד איש, ולא של אשה וקטן". אמנם לכאורה יש קושי בהגהה זו, דלא מדובר בשינוי מילה או שתיים אלא בדרשה שונה והפוכה מזו שלפנינו. ואף בפסיקתא זוטרתא (שמות יב, מד) ובמדרש שכל טוב (שמות יב, מד) ובילקוט שמעוני (שמות, ריא) הגרסה כלפנינו. ומהר"י קורקוס התקשה גם הוא, ואף ציין לכמה מקומות בש"ס (יבמות מח ע"א;¹² גיטין לח ע"א;¹³ קידושין עב ע"ב;¹⁴ וכע"ז נזיר סב ע"ב) שמבואר בהם שאין חילוק בין איש לאישה לעניין זה, ולא תירץ. והמלבי"ם (שמות יב, אות פט) הציע לומר שהרמב"ם גרס: "אשה מנין, תלמוד לומר מקנת כסף. אם כן מה תלמוד לומר עבד איש, להוציא את הקטן". וכעין זה כתב ערוך השולחן (קדשים קפה, כ). אך לכאורה גם בהגהה זו יש קושי, דלפנינו ובמקבילות הנ"ל אין הגרסה כן. ואף שלא בכל הגרסאות מופיעה המילה 'עבד' לפני אשה – לא מצאנו גרסה הממעטת קטן. וגם לפי הגהה זו אין התאמה בין דברי המכילתא ובין הגמרות הנ"ל, שבהן מבואר בפשטות שאין חילוק בין איש לאישה לעניין זה.

ובקהלת יעקב (אלגזי; תוספת דרבנן, מערכת אות ע סי' קנא ד"ה ולענ"ד) כתב לפרש שהמילים אישה וקטן מתארות את העבד עצמו ולא את האדון, וכן כתב הרש"ש (מקורי

12. הגמרא מביאה מחלוקת בין ר' שמעון בן אלעזר ורבנן בעניין מילת עבדים בעל כרחם, ובין היתר נאמר שם: "מאי טעמא דרבי שמעון בן אלעזר – דכתיב: 'כל עבד איש מקנת כסף', עבד איש ולא עבד אשה?! אלא עבד איש אתה מל בעל כרחו, ואי אתה מל בן איש בעל כרחו. ורבנן – אמר עולא: כשם שאי אתה מל בן איש בעל כרחו, כך אי אתה מל עבד איש בעל כרחו. ואלא הכתיב כל עבד איש. ההוא מיבעי ליה לכדשמואל, דאמר שמואל: המפקיר עבדו, יצא לחירות, ואין צריך גט שחרור".

13. 'אמר שמואל: המפקיר עבדו, יצא לחירות, ואינו צריך גט שחרור; שנאמר: וכל עבד איש מקנת כסף, עבד איש ולא עבד אשה?! אלא עבד שיש לו רשות לרבו עליו קרוי עבד, שאין לו רשות לרבו עליו אין קרוי עבד'.

14. "שמואל לטעמיה, דאמר: המפקיר עבדו – יצא לחירות, ואינו צריך גט שחרור, שנאמר: 'כל עבד איש מקנת כסף', עבד איש ולא עבד אשה?! אלא עבד שיש לו רשות לרבו עליו – קרוי עבד, עבד שאין לרבו רשות עליו – אין קרוי עבד".

הרמב"ם שם). אך לכאורה גם בזה יש קושי, דשפחה אינה נקראת 'עבד איש' אלא שפחה.¹⁵ ומלבד זאת קשה בעצם העניין, דפשטיה דקרא בוודאי מתייחס לאדון ולא לעבד, וממילא אין ביסוס לכל ההווה אמינא שמדובר רק בעבד גדול ולא בשפחה ובעבד קטן. ועוד קשה, שהרי מילה שייכת רק בזכרים ולא בנקבות. ובאמת הקהלת יעקב והרש"ש הסבירו שהכוונה לטבילת שפחות ולא למילה, וכמבואר ברמב"ם (הל' קרבן פסח ה, ה) שטבילת שפחותיו מעכבתו מן הפסח, אך לכאורה הדבר חסר בלשון המדרש. ומלבד זאת, במדרש שכל טוב (שם) מבואר שהריבוי הוא ל'עבד גוי של ישראל קטן, ושל אשה בת ישראל'.

והנה, במכילתא דרשב"י (יב, מד) איתא:

עבד איש – אין לי אלא עבדי איש, עבדי אשה מנין, תלמוד לומר מקנת כסף. אין לי אלא שלקח, ירש וניתן לו במתנה מנין, תלמוד לומר וכל עבד. אם כן למה נאמר מקנת כסף, מלמד שעבדים נקנין בכסף. יכול אף עבדי קטן יהוא מעכבין אותו לאכול פסח, תלמוד לומר עבד איש, עבדי איש מעכבין אותו לאכול פסח, ואין עבדי קטן מעכבין אותו לאכול פסח.

לפי זה לא התרבו אלא עבדי אישה, ולא עבדי קטן, ומיושבים דברי הרמב"ם. וכבר עמד בזה בספר 'הרמב"ם והמכילתא דרשב"י' (סי' מח).

ולפי המכילתא דרשב"י, וכן לפי הבבלי ביבמות ובגיטין ובקידושין הנ"ל, גם מילת עבדי אישה מעכבת אותה מלאכול בפסח. ולכאורה הוא הדין שמילת בניה מעכבתה. ובאבן ישראל (על הרמב"ם, מילה א, א ד"ה עוד) הקשה על הרמב"ם שלא הביא דין זה, ותירץ (ד"ה מעתה) שהרמב"ם העמיד את כל הגמרות כמ"ד שמילה בלילה כשרה, ולכן אין היא מצווה שהזמן גרמא, ולכן נקט שאין הן אליבא דהלכתא, דלהלכה מילה בלילה פסולה (הל' מילה א, ח). אך לכאורה קשה לומר ששמואל נקט בסכינא חריפא שלא כמשנה (מגילה כ ע"א) המכשירה מילה רק מעמוד השחר ואילך ופוסלת בלילה. ולהלן יתבאר שהראשונים לא ראו בפסול מילה בלילה גורם לכך שמילה תוגדר כמצוות עשה שהזמן גרמא.

אמנם בנוגע לאישה היה מקום לחלק בין עבדים לבנים, דאף אם אין היא חייבת במילת בניה, היא חייבת במילת עבדיה. ועד כאן לא שמענו אלא שפטורה ממילת בניה מדרשת הגמרא (קידושין כט, א הנ"ל), אך דין מילת עבדים הוא דין אחר, וממנו לא ברור שאישה פטורה. והיה אפשר אפוא לומר שדווקא מילת עבדיה מעכבתה משום שהיא מחויבת למולם, אך מילת בניה אינה מעכבתה, דהיא אינה מחויבת למולם. וכן כתב השאגת־אריה (שם ד"ה ונחזור):

15. ומה שכתב הרש"ש בתוך דבריו לשון 'אמה' אינו מובן לכאורה, דברור שמדובר בשפחה כנענית ולא באמה עבריייה. וצ"ע.

דע"כ לא מיעט רחמנא מאותו ולא אותה אלא ממילת בנה, אבל בשל עבדים חייבת. ויש לי ליתן טעם לזה דלא דמי מילת העבדים למילת הבנים למילף מיניה לפטור את האשה, משום דבמילת הבן כל היכא שהאב קיים, איפשר להתקיים מצותו על ידי האב, לפיכך אפילו אין לו אב, לא פלוג רחמנא, ולפיכך היא פטורה לעולם.¹⁶

ולכאורה נראה שהדבר תלוי במה שנחלקו הראשונים אם מילה מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמא מפני שהיא נוהגת רק ביום (תוס' קידושין כט ע"א ד"ה אותו; או"ז ב, צו בשם ר"י הזקן), או שהיא אינה חשובה מצוות עשה שהזמן גרמא (תוס' רי"ד שם ד"ה איהי; או"ז שם בשם עצמו; שיטה לא נודע למי שם ד"ה אשכחן;¹⁷ משמעות שו"ת מהר"ח או"ז סי' יא; משמעות הרמב"ן שם ד"ה אותו והריטב"א ד"ה איהי והר"ן על הרי"ף יב, א ד"ה אותו¹⁸). דאם זו מצוות עשה שהזמן גרמא, אישה פטורה ממנה אף כשמדובר בעבדיה, ואם לאו, היא פטורה רק כשמדובר בבנה והיא מחויבת כשמדובר בעבדיה. ובאמת בספר המקנה (קידושין כט ע"א ד"ה ואיהי) נקט שלפי השיטה המכשירה אישה למול, היא חייבת במילת עבדיה. וצ"ע.

והנה, לעיל הובאו דברי רבא (יבמות עא ע"ב) שהעמיד את הדין של ערלות בשעת אכילה ולא בשעת שחיטה, בכגון שהיו אביו ואמו של הערל חבושים בבית האסורים. וכתב רש"י (ד"ה חבושין):

חבושין – בשעת עשיה, ומצות מילה מוטלת עליהם ולא על אחרים, והם אינן יכולין לעשות את פסחן, ושחט שלוחן עליהם. ואשמעינן קרא שאם יצאו בשעת אכילה, מילת בנו מעכבתו.

מדבריו נראה לכאורה שהמצווה מוטלת גם על האם ולא רק על האב. וכבר עמד בזה האו"ז (ב, צו), וכתב:

הא דנקט אמיה, לא מפני שהאם חייבת למול, אלא כלומר דאילו לא הוות בבית האסורין הוות איהי מהלא ליה, כדאמר פרק רבי אליעזר דמילה: תניא אמר ר' נתן: פעם אחת הלכתי לכרכי הים ובאת אשה אחת לפני שמלה בנה הראשון כו', שוב פעם אחת הלכתי [למדינת] קפוטקיא ובאתה אשה אחת שמלה בנה ראשון כו', וכתיב נמי 'ותקח צפורה צור ותכרות את ערלת בנה'. אי נמי, אגב שיטפיה נקט משום דנקט האי לישנא דפרק קמא דשחיטת חולין, בשמעתא דמנ"ל

16. וכן כתבו בדרך מצוותיך (לבעל הבני-יששכר; מצות עשה ה, חלק הדיבור, ד) ובשו"ת דברי שלום (יו"ד, קג ד"ה ויש לחלק) שמילת בנים אינה מעכבת את אמם אך מילת עבדים מעכבת את גבירתם.
17. וכדמסבר לה בציץ אליעזר (ו, כח ד"ה ואגב שמעינן).
18. שכתבו שאלמלא הדרשה הייתה חייבת דלא גרעה מבית דין, ונראה שאין כוונתם לחיוב כבית דין בעלמא, אלא לחיוב יתר על בית דין.

דאזלינן בתר רובא. ודלא כפירש"י, שפירש התם: ומצוה מוטלת עליהם למול, משמע שרוצה לומר שגם האם מיפקדה. הילכך הכי איתבריר, דאין האשה מצווה למול את בנה, כדילפינן מדכתיב אותו ולא אותה.

וכן כתב רבי אברהם מן ההר (יבמות שם ד"ה חבושין) שהגמרא הניחה שאם הילד תמול אותו, אף שלא מוטל עליה חיוב לעשות זאת.¹⁹ אמנם המהרש"א (חידושי הלכות שם ד"ה כגון) הביא את דברי רש"י וכתב:

ויש לתמוה, דהא אשה אינה חייבת למול את בנה, דכתיב אותו ולא אותה, כדאמרינן בפרק קמא דקדושין.
ויש לומר דהכא כיון דחייבת לעשות פסח, מצוה נמי עליה למול בנה, דמילת זכרים מעכבת נמי בה, דהכי נמי מילת עבדים מעכבת בה כדמשמע בפרק החולץ מהא דאמר עבד איש ולא אשה כו' ע"ש.

מבואר בדבריו שלא ראה סתירה בין פטור עקרוני של האישה ממילת בנה ובין חיוב שלה למולו כחלק ממצוות הפסח, ודלא כמה שהתבאר לעיל שעיקוב הערלות תלוי בחיוב עקרוני למול.²⁰ ובציין אליעזר (ב, יא, א) כתב בביאור דברי המהרש"א:

בפסח הא דמילת הזכרים מעכבת אין הדבר תלוי בעיקר בהחיוב אם יש על עושה הפסח חיוב למוהלם, אלא העיקר תלוי בהרשות. דכיון דנמצאים ברשותו זכרים ערלים, דין תורה הוא דמעכבים אותו מלעשות הפסח, ומחויב למוהלם כדי שיהא ראוי לעשות פסח מכיון שנמצאים ברשותו, ולכן אין הבדל בזה בין איש ואשה, ואף להאשה מעכבים מלעשות הפסח מכיון שהם שלה וברשותה ואסור לעשות פסח מי שנמצאים תחת רשותו זכרים ערלים.

19. הסבר אחר לאזכור האם כתב האור"ש (הל' קרבן פסח ט, ט), שהצורך לומר שגם האם חבושה הוא משום שהקטן עצמו נמצא עמה, שאם לא היה חבוש, היו בית דין מלים אותו באשר הוא שם. אך לכאורה מלשון הגמרא לא משמע כן, דהיה לגמרא לומר שהקטן עצמו חבוש, ואף היה צריך להשמיט את עובדת היות אביו ואמו חבושים, דאם הוא חבוש הם כבר מנועים מלמולו, בין אם הם חבושים ובין אם לאו. ועוד הצייע לפרש שהאם חבושה ולכן בית הדין לא יודעים מהנולד ונבצר מהם למולו, וזה כבר כעין דברי האור"ז ורבי אברהם מן ההר. ובעיקר מה שדן שם האור"ש שמח מדוע הרמב"ם השמיט את האפשרות שאביו ואמו חבושין בבית האסורים, לכאורה היה אפשר ליישב שהרמב"ם, כדרכו, סיכם את סוגיית הגמרא בלשון של עקרונות ולא העתיק במפורט את כל המקרים והאפשרויות שזכרו בגמרא, ובמיוחד לאור העובדה שמדובר על מקרה מאוד מאוד נדיר. על השמטת מקרים נדירים ברמב"ם, ראה מנוחת שלום (סופר; יב, מו ד"ה מכל מקום).

20. ובדבר אברהם (ב, א, ז) כתב לדחות את דברי המהרש"א ונקט שרש"י כתב כן 'אגב שטפיה', וממש כלשון האור"ז הנ"ל בהסבר לשון הגמרא. וז"ל הדבר-אברהם: "אבל באמת נראה דאין לשון רש"י מכריח כל כך, ואפשר דאגב שטפיה נקט לשון עליהם. תדע, דבסוף דבריו מסיק שאם יצאו בשעת אכילה, מילת בנו מעכבתו, ולא כתב מילת בנם מעכבתם". אמנם, לכאורה יש בזה דוחק.

לכאורה יש קצת דוחק בפירוש זה, שכן לשון רש"י היא: 'מצות מילה מוטלת עליהם', ומשמע שעצם מצוות מילה מוטלת עליהם, ואילו להצעת הציץ-אליעזר לא מדובר במצוות מילה עצמה, אלא ברשות ואפשרות למול. אמנם, בפועל מתקיימת מצוות מילה, אבל לכאורה קשה לומר שהיא מוטלת על האישה. וכעין זה יש לדון לכאורה בדברי החשוקי-חמד (יבמות מח ע"א ד"ה לפי זה), שנקט בדעת רש"י והמהרש"א שלא מדובר כלל על מצוות מילה, אלא על הסרת 'טומאת גוי', דלכאורה מרש"י נראה שמדובר במצוות מילה, שהיא דייקא מוטלת על האישה.

הרב שרגא קלמנוביץ²¹ הקשה עוד על פירוש רש"י והמהרש"א, דמדבריהם עולה שאלמלא מילת הקטן המעכבתה, האישה הייתה עושה פסח, והרי מדובר ביולדת ביום השמיני ללידתה, שבו היא אסורה לגעת בקודש ולבוא למקדש, עד מלאת ארבעים ימי טהרתה (ויקרא יב, ד). ולכאורה יש דוחק גדול בהעמדת סתמא דגמרא בכגון שעברה ארבעים יום מלידתו ועדיין לא נימול, בלי שהדבר הוזכר בגמרא.²² וגם קשה להבין מדוע הגמרא נדחקה להעמיד במקרה נדיר זה, ולא העמידה במקרה של מילה בזמנה, כשהנידון הוא רק על האב ללא האם.

3. משומד ואביו באכילת קורבן פסח

מבואר בגמרא (פסחים צו ע"א) ובראשונים שבכלל 'בן נכר' שאינו אוכל בפסח, כלול גם משומד. מבלי להיכנס להגדרת 'משומד', יש לדון האם דין העיכוב לאב שנאמר בערל נאמר גם במשומד. בספר תפארת שמואל (עמ' עד) הובא בעניין זה בשם הגר"ש אוירבך זצ"ל:

שאלתי את מרן וכו',²³ האם כמו שערלת בניו ועבדיו מעכבו מאכילת קרבן פסח, האם גם הוו בני נכר שנתנכרו מעשיהם לאביהם שבשמים מעכבים אותו. ובתחילה השיב שהוי כערלים, ושוב אמר שצריכים לחשוב בזה. ועיין מוריה שנה ז' ניסן עמ' רי"ז.²⁴

וכן משמע ממה שכתב הגבורת-ארי (תענית יז ע"ב ד"ה כל):

וראיתי לרש"י ז"ל בפירוש החומש פ' בא, אקרא דכל ערל לא יאכל בו וכל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב, מח), פירוש: כל ערל, להביא שמתו אחיו מחמת מילה; וכל בן נכר, שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים לא יאכל.

21. במאמרו: 'מילת הנולד בשבת אחר מיתת האם', צהר יב, עמ' עח.
22. אמנם, מה שכתב הרב קלמנוביץ' לדחות משום שיש צד לחייב אישה במילה שלא בזמנה, אינו ברור ומבוסס כל כך. ובפשטות נראה שהיא פטורה מעצם המצווה למול את בנה, בין בזמנה ובין שלא בזמנה.
23. כלומר, את אביו הגרש"א זצ"ל. המילה וכו' מופיעה כך במקור.
24. נראה שהכוונה למאמרו של האדמו"ר מביאלא ירושלים-לוגאנו (הרב בן ציון רבינוביץ'): 'בן הנכר באכילת הפסח', מוריה, שנה לד גיליון י-יב (תו-תח), ניסן תשע"ו, עמ' ריא-ריח. יעוין שם.

נראה דמשמע לרש"י דבן נכר היינו שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים באיזה עבירה שיהיה, ואם כן ודאי מוכח שפיר דכל ערל לא יאכל היינו שמתו אחיו מחמת מילה, דאי במומר לערלות דוקא, למה לי, היינו בן נכר.

הגבורת-ארי ממשיך ודן באריכות בדברי רש"י הללו, ומכל מקום הנצרך לענייננו הוא המבואר מדבריו שמומר לערלות היינו בן נכר ואין כל נפקא מינה ביניהם. והרי אי איתא שרק מומר לערלות מעכב את אביו ולא בן נכר, לאו היינו הך, ומובן היטב מה החידוש בקרא דכל ערל לא יאכל בו אף אם מדובר במומר לערלות ולא במתו אחיו מחמת מילה. ומזה נראה שגם הגבורת-ארי הבין כנטיית הגר"ש אורבך, אף שאין בזה הכרע.

לעומת זאת, לפי המתבאר הדין שמילת בניו ועבדיו מעכבתו אינו נובע מפשט הכתובים אלא מדרשת חז"ל, ובפשטות נראה שאין לך בו אלא חידוש, שזה דין שנאמר במילה ולא במי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים. ובאמת הרמב"ם הביא את הדין דמילת זכריו ועבדיו בפ"ה מהל' קרבן פסח, ואת הדין דמי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים הביא רק בפ"ט. ובסוף פ"ט שב והוסיף דינים במילת בניו ועבדיו, ולא נחת כלל לומר שגם משומד מעכב את אביו מעשיית פסח. ומלבד כל זאת, לפי המתבאר אין המילה מעכבת אלא כשהאב בחר בה, ולא כשהוא אנוס ואין הדבר בשליטתו, וכדמוכח מדין ערלות בבנו גדול שאינה מעכבתו. ולפי זה נראה פשוט שאין המשומד מעכב את אביו, דמשומדות לא שייכא אלא בגדול, והרי גדול כבר אינו ברשות אביו, וכדברי המדרש (בראשית רבה סג, י):

צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה. מיכן ואילך, צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה.

ומשמעות המדרש שאחרי גיל שלוש עשרה אין האב נענש על חטאי הבן, וכפי שאכן ביארו רוב פרשני השו"ע (על הרמ"א או"ח רכה, ב). ומה שפירש הלבוש (שם) שברכת ברוך שפטרנו היא משום שעד גיל שלוש עשרה הבן נענש על חטאי האב, לכאורה אינו במשמעות המדרש. וכבר עמדו על כך האחרונים על אתר (אליה רבה, חכמת שלמה ומגן גיבורים).

ד. דינים העולים מהאמור

א. ערלות מעכבת מעשיית פסח הן את הערל, הן את אביו כשמדובר בקטן, הן את אדונו כשמדובר בעבד.

ב. במקרה של ערלות באונס יש חילוק בין הערל עצמו, שאינו יכול לעשות פסח, ובין אבי הערל או אדונו, שיכול לעשות פסח, ואף אם מדובר באונס שאינו גמור. ואין בזה חילוק בין אונס בזמן השחיטה בלבד לאונס בזמן האכילה בלבד, ובין שניהם לאונס הכולל את זמן השחיטה והאכילה גם יחד.

ג. במקרה שהאונס אינו בעצם הערלות אלא ביכולת המעשית של אבי הערל או אדונו למולו, וכגון שהבן גדול ועומד ברשות עצמו ואינו מעוניין למול, נראה שהערלות אינה מעכבת אלא את הערל בעצמו ולא את אביו ואדונו.

ד. צ"ע אם ערלות של קטן מעכבת רק את אביו או גם את אמו, וייתכן שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים. לעומת זאת, בערלות של עבד שנמצא בבעלות אישה, נראה שיש הסכמה שהיא מעכבת את גבירתו ולא רק את אדונו.

ה. דין עיכוב האב לא נאמר במשומד, אלא רק בערל.

יהי רצון שכשם שזכינו לסדר את הדברים, כן נזכה לקבל הנחיה והכרעה למעשה מגדולי הפוסקים, ובמהרה בימינו לקיים את הדברים בפועל ממש.

אורו של

מקדש

